

УДК 631.145:633.1 (477)

ТКАЧЕНКО К.В., аспіранткаНауковий керівник – **ВАРЧЕНКО О.М.**, д-р екон. наук*Білоцерківський національний аграрний університет***АНАЛІЗ СТРУКТУРИ ВИРОБНИЦТВА ЗЕРНОВИХ КУЛЬТУР
У СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВАХ УКРАЇНИ**

У статті розглянуто сучасні тенденції виробництва зернових культур у сільськогосподарських підприємствах України. Досліджено основні аспекти формування ефективного виробництва зерна в аграрному секторі. Проведено аналітичне дослідження основних показників виробництва зернових культур у сільськогосподарських підприємствах України. Встановлено, що протягом останніх років відбувається нарощення виробництва кукурудзи у структурі зернової продукції. Ідентифіковано ризики агробіологічного і економічного характеру для вітчизняних товаровиробників. Визначено вплив диверсифікації, спеціалізації та концентрації на ефективність виробництва зернових культур. Доведено, що протягом досліджуваного періоду відбувається поглиблення спеціалізації вирощування окремих зернових культур. Окреслено перспективні напрями розвитку ринку зернових культур з урахуванням агротехнічних умов вирощування. Запропоновано механізм підвищення ефективності виробництва зерна в сільськогосподарських підприємствах.

Ключові слова: виробництво зернових культур, сільськогосподарські підприємства, економічна ефективність, диверсифікація, концентрація, аграрний сектор.

Постановка проблеми. Найважливішою складовою агропромислового комплексу є зернова галузь, що визначає основу економічної безпеки країни. Зернове виробництво займає провідне місце в структурі аграрного сектору економіки України. Від рівня ефективності його розвитку залежить добробут населення, гарантування національної продовольчої безпеки, експортні можливості країни. Для утримання позицій на міжнародній арені з продажу зерна, вітчизняним товаровиробникам необхідно постійно вкладати кошти у підвищення ефективності галузі, запроваджувати інноваційні технології з виробництва конкурентоспроможної продукції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми, пов'язані з розвитком зернового підкомплексу України, знайшли широке відображення в аграрній економічній літературі. Дослідженням особливостей функціонування зернової галузі присвячено праці таких учених-економістів: В.Г. Андрійчук, О.В. Боднар, В.І. Бойко, П.І. Гайдуцький, М.В. Калінчик, І.І. Лукінов, О.В. Олійник, Б.Й. Пасхавер, П.Т. Саблук, О.В. Шубравська, О.М. Шпичак, В.В. Юрчишин та ін. Однак, незважаючи на величину та значущість наукових досліджень, присвячених цій проблемі, окремі питання ефективності виробництва зернових культур залишаються недостатньо вивченими й потребують подальшого дослідження.

Метою дослідження є аналіз структури виробництва зернових культур та обґрунтування перспективних напрямків підвищення його ефективності у сільськогосподарських підприємствах України.

Матеріал і методика дослідження. Матеріалами для дослідження слугували наукові праці та періодика зарубіжних і вітчизняних вчених-економістів стосовно виробництва та реалізації зернових культур у сільськогосподарських підприємствах. Методика дослідження ґрунтувалася на загальнонаукових методах економічних досліджень: абстрактно-логічний, статистичний, монографічний, узагальнення та порівняння.

Результати досліджень та їх обговорення. Встановлено, що нині відбувається концентрація виробничих ресурсів аграрних підприємств у виробництві та реалізації зернових культур, головним чином, кукурудзи на зерно та соняшнику. У разі перенасиченості внутрішнього ринку виникає залежність сільськогосподарських товаровиробників від політики зернотрейдерів, які в структурі реалізації займають близько 70-80%, що спричинює загрози економічного характеру [1].

Зазначимо, що протягом 2005-2013 рр. спостерігається зниження частки сільськогосподарських підприємств, які спеціалізуються на виробництві зернових та зернобобових культур на 31 в. п. (із 79,5% у 2005 р. до 48,5% у 2013 р.), за зростання їх кількості на 113 господарств [2]. Наявність значної кількості сільськогосподарських угідь та попиту на продукцію рослинництва зумовило підвищення спеціалізації виробничої діяльності сільськогосподарських підприємств на вирощуванні зернових та зернобобових культур, соняшнику (рис. 1).

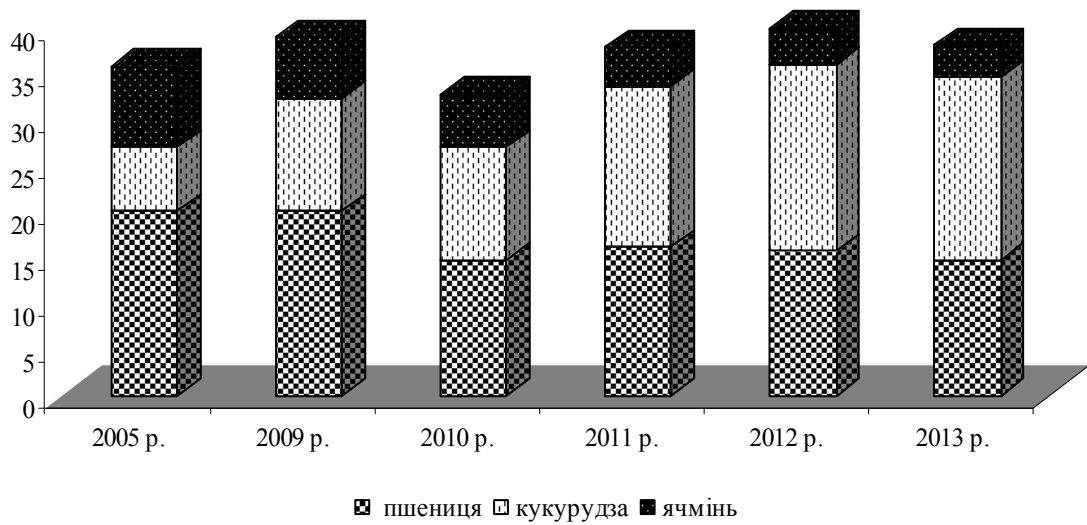

Рисунок 1 – Частка пшениці, кукурудзи та ячменю у структурі товарної продукції сільськогосподарських підприємств України, %

Джерело: складено та розраховано автором за даними Державної служби статистики України.

Необхідно відзначити, що впродовж 2005-2013 рр. питома вага зернових та зернобобових культур у структурі товарної продукції сільськогосподарських підприємств суттєво не змінилася. Відбулися суттєві зміни в структурі самої групи, зросла питома вага кукурудзи на зерно за зниження ячменю. Така ситуація пояснюється більш низькою врожайністю і рентабельністю ячменю в порівнянні з кукурудзою. Ще одним фактором, який змусив сільськогосподарських товаровиробників знизити посівні площі під ячмінь, став обмежений попит з боку зовнішніх покупців [3].

Виробництво кукурудзи набуло широкого поширення в Україні завдяки високій урожайності та прибутковості культури, а також сприятливих природно-кліматичних умов [4]. Розрахунок індексу горизонтальної диверсифікації зернової групи культур у сільськогосподарських підприємствах України дозволив встановити, що протягом 2005-2013 рр. відбувається поступове зниження цього показника, що характеризується як поглиблення спеціалізації вирощування окремих зернових культур, на які існує попит. Більшість сільськогосподарських підприємств визначилися зі своїм місцем у структурі аграрного сектору України, створивши оптимальний набір сільськогосподарських культур, які забезпечать прибутковість діяльності.

Подібна ситуація проявляється і в регіональному розрізі показника диверсифікації вирощування зернових культур. Як свідчать результати проведеного дослідження за 2013 р., у більшості областей спостерігається зниження розрахованого показника диверсифікації в межах 55-69%. Однак, в Донецькій, Полтавській та Чернігівській областях розраховане значення показника горизонтальної диверсифікації менше 40%, що характеризується концентрацією виробничих, фінансових та трудових ресурсів сільськогосподарських підприємств на виробництві конкретної зернової культури.

Отже, частка виробництва зернового підкомплексу становить 33,1% у структурі виробництва продукції рослинництва. Вагому частку зернових складають колосові культури, зокрема озима пшениця та ярий ячмінь, значна частина яких спрямовується на експорт. Високоякісне зерно озимої пшениці становить основу продовольчого фонду країни. Зерно ячменю використовується в харчовій промисловості для виготовлення крупи і пива, а також як цінний концентрований корм для худоби і птиці. За поживністю ячмінь займає друге місце після кукурудзи, адже в 1 кг зерна міститься в середньому 1,2 корм. од. та 81 г перетравного протеїну [5].

У структурному відношенні, серед зернових колосових культур пшениця за останні 6 років займала 55-65,6% посівів, а сільськогосподарським підприємствам належало близько 79% площ. Посіви ячменю коливалися у діапазоні 31-41,2% площ, серед яких сільськогосподарським під-

приємствам належить 59% посівів. В Україні віддають перевагу вирощуванню озимих форм пшениці, які надають вищу врожайність, ніж яра форма. Крім того, в такий спосіб більш рівномірно розподіляється фінансове навантаження на осінні та весняні польові роботи.

Зазначимо, що в усіх категоріях господарств найбільших обсягів від колосових культур досягнуто в 2008 р. – майже 40 млн т, із них 31 млн. т вирощено сільськогосподарськими підприємствами, 8,1 млн. т – господарствами населення. За рахунок винятково сприятливих погодних умов та високої врожайності в 2008 р. за меншої площі на 5,2 %, ніж у 2009 р., було зібрано на 17,4 % більше зерна колосових. Проте у несприятливих 2010 і 2012 роках валовий збір знизився відповідно на 33 і 40 %.

Основними виробниками пшениці в Україні є Вінницька, Дніпропетровська, Запорізька, Харківська та Одеська області, які в середньому за останні 5 років збирають по 33-35 % від валового обсягу зерна (у середньому на рівні 6,8 млн. т). У 2013 р. було одержано 22 млн. т пшениці, що дало змогу Україні увійти в ТОП-10 за обсягами її виробництва в світі. Проте цей показник було досягнуто за рахунок великих площ, зайнятих під посіви (на рівні 400-450 тис. га). Водночас урожайність у середньому дорівнює 27-30 ц/га, адже ці області переважно належать до зони ризикованого землеробства. Черкаська, Вінницька, Хмельницька, Київська та Тернопільська області є лідерами за врожайністю пшениці (в діапазоні 34-42 ц/га), проте посівні площі під пшеницею займають у них, в середньому, близько 230 тис. га. Найвища середня урожайність у країні склала 37,1 ц/га в 2008 р., а загальний врожай – 25,8 млн. т. Проте в несприятливі 2010 і 2012 роки врожайність становила лише 27-28 ц/га, а загальний збір зерна – 15-16 млн т, що призвело до недо-отримання зерновиробниками близько 8-10 млрд. грн. прибутків.

Провідними регіонами вирощування ячменю в Україні є Одеська, Миколаївська, Дніпропетровська, Кіровоградська та Вінницька області, частка яких складає майже 40 % від усього валового збору, в середньому на рівні 3,7 млн т. Ці показники, як і з пшеницею, досягаються за рахунок великих площ посіву. У сприятливому 2008 р. урожайність ярого ячменю склала 30,0 ц/га, а валовий збір – більше 12 млн т [6]. У 2010 та 2012 роках урожайність ячменю скоротилася до 18-20 ц/га. Внаслідок цього валовий збір у ці роки складав 6,9-8,4 млн т. ячменю, що призвело до недоотримання виробниками близько 4 млрд грн. прибутку.

Показник урожайності в Україні у 2013 р. становив 30 ц/га зернових колосових, що відповідає середньосвітовому – 32 ц/га. Водночас у країнах ЄС урожайність сягала близько 50 ц/га, що досягнуто дотриманням сучасних агротехнологій, зокрема, внесенням у країнах ЄС по 120 кг/га мінеральних добрив. Для порівняння цей показник в Україні – лише 30 кг/га, тому виникає загроза втрати високородючих вітчизняних чорноземних ґрунтів [7].

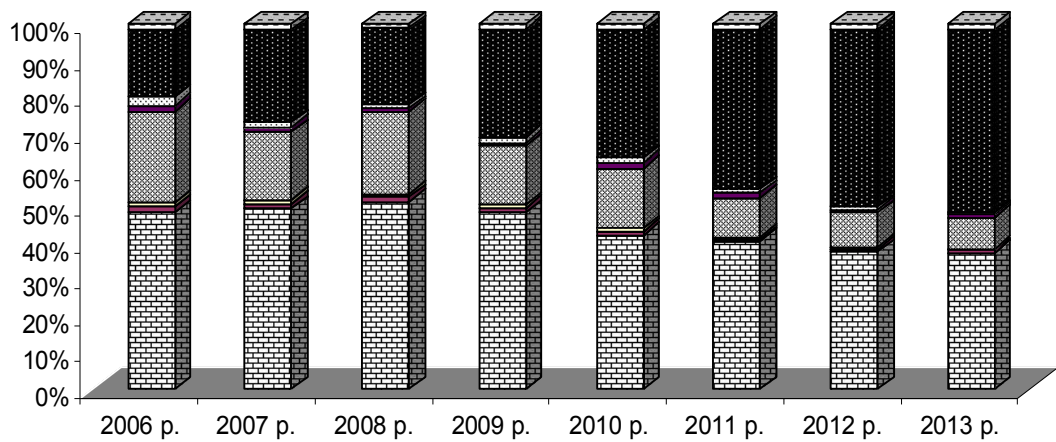
Відомо, що зерно як сільськогосподарська продукція в економічному відношенні має ряд переваг: добре зберігається в сухому вигляді, легко перевозиться на великі відстані, має високий ступінь сипучості. Всі ці особливості зерна використовують у будівництві елеваторів, зерносовищ, а також транспортування і створення продовольства та кормів.

На зміну структурі зернового клину істотний вплив мали економічні фактори і, насамперед, ціни, які більшою мірою стимулювали виробництво пшениці. Так, високими темпами в Україні відбувається нарощування посівів кукурудзи. Якщо в 2005 році кукурудзою було засіяно 1,7 млн га, в 2009 році – вже 2,15 млн га, то в поточному році – 4,8 млн га [8]. При цьому зростання посівних площ кукурудзи стало можливим завдяки скороченню посівних площ під ячмінь від 5 млн га в 2009 р. до 3,4 млн га в 2013 р. (рис. 2).

Основними культурами зернової групи, які вирощують аграрні підприємства, є пшениця, кукурудза на зерно, ячмінь. Так, протягом досліджуваного періоду спостерігається зростання кількості середніх і великих сільськогосподарських підприємств, які здійснюють виробництво пшениці на 8%, кукурудзи на зерно – 69%, за зниження частки збиткових відповідно на 10 і 3%. При цьому спостерігається зниження кількості сільськогосподарських підприємств, які вирощують ячмінь протягом 2006-2013 рр. на 7 в.п., гороху – удвічі.

Зазначимо, що структурні зміни не сприяли поліпшенню стану справ у зерновому господарстві, оскільки забезпечити стабільне зростання виробництва зерна, підвищити його якість, більш раціонально використовувати зернові ресурси можна лише у разі комплексного, пропорційного і збалансованого розвитку галузі. Основою її є вдосконалення структури виробництва зерна, підвищення родючості ґрунту, дієвий економічний механізм господарювання,

що передбачає докорінну зміну діючої системи регулювання виробництва, реалізації та використання зерна [9].

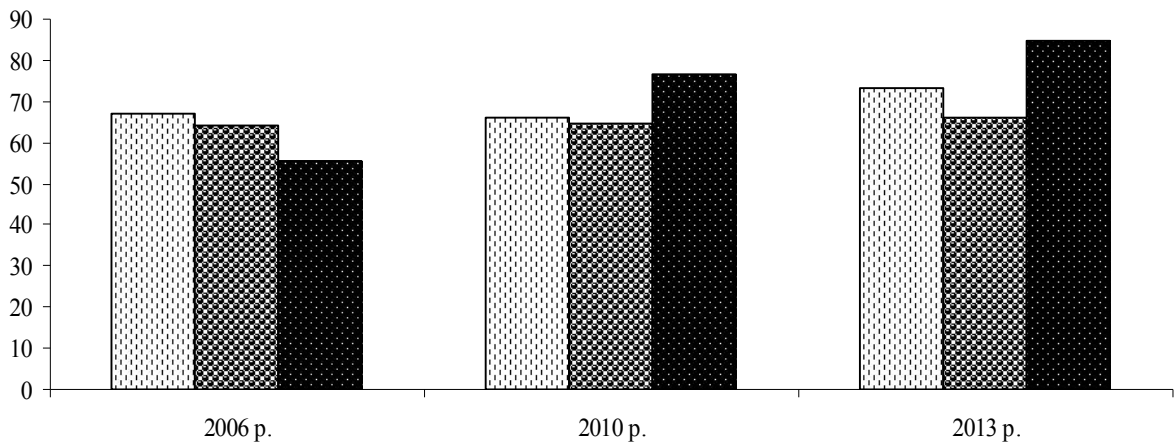

■ пшениця ■ жито □ овес ■ ячмінь ■ гречка ■ горох ■ кукурудза на зерно □ інші зернові та зернобобові

Рисунок 2 – Структура посівної площі зернових і зернобобових культур, %

Джерело: складено та розраховано автором за даними Державної служби статистики України.

Отже, протягом досліджуваного періоду відбувається процес концентрації виробництва основних видів зернових культур, кукурудзи та ячменю (рис. 3).

■ пшениця озима ■ ячмінь ярий ■ кукурудза на зерно

Рисунок 3 – Значення рівня концентрації виробництва пшениці, ячменю, кукурудзи в сільськогосподарських підприємствах України, %

Джерело: складено та розраховано автором за даними Державної служби статистики України.

Суттєвий ріст концентрації виробництва кукурудзи на зерно, за зниження цього показника, свідчить про зниження економічної привабливості вирощування ячменю. Як свідчать проведені результати досліджень, спостерігається поступове зростання сільськогосподарських підприємств, які вирощують кукурудзу. Так, протягом 2005-2013 рр. кількість сільськогосподарських підприємств, які вирощують цю сільськогосподарську культуру, зросла на 72%, в тому числі із посівною площею від 501-1000 га – в 4,8 рази, 1001–2000 га – 7,4 рази, понад 2000 га – 6,4 рази, що свідчить про процес горизонтальної диверсифікації у виробництві зернових культур [10].

Орієнтація на вирощування монокультури, зокрема, кукурудзи, призвела до порушення сівозміни. Так, у 2013 р. частка посівів цієї сільськогосподарської культури в структурі ріллі становить 42,9%. За даними дослідження «Найбільші холдинги в рослинництві України» агентства AgriSurvey асоціації «Український клуб аграрного бізнесу», перше місце з виробництва зерна займає UkrLandFarming Олега Бахматюка. Будучи найбільшим латифундистом не тільки України, але й Східної Європи, компанія виробляє майже десяту частину всього зерна, вирощеного агрохолдингами, і генерує близько 3% загальноукраїнського врожаю. У трійці лідерів – найбільший виробник курятини «Миронівський хлібопродукт» та New Century Holding Джорджа Рора [11].

Сукупний обсяг виробництва зернових культур агрохолдингами в Україні, за оцінками FAO, становить близько 8-9 млн тонн. До 2015 р. цей показник може становити 60-80% і досягти 13-16 млн т, йдеться в дослідженні Регіонального бюро по Європі та Центральній Азії FAO. Динаміка закономірна, адже у великих компаній є можливості для інвестицій, доступ до сучасних агротехнологій та висококваліфікований менеджмент [12].

Отже, великотоварні сільськогосподарські підприємства, які спеціалізуються на виробництві пшениці, кукурудзи, намагаються побудувати виробничо-збутовий ланцюг від виробника до споживача, уникаючи численних посередників. Так, у рамках інвестиційного проекту «Нібулон» створює власну логістичну систему з метою зменшення залежності від зовнішніх факторів, зниження рівня ризиків у господарській діяльності. Будівництво розташованих на берегах річок переважувальних терміналів і власний флот – це вигода не тільки для компанії, але і для економіки в цілому. По-перше, виробники можуть поставляти свою продукцію в максимально зручні точки, досягаючи економії на логістиці. По-друге, менеджмент агрохолдингу зробив ставку на найдешевший вид перевезень – річкову логістику [13].

Оцінюючи структуру посівних площ сільськогосподарських підприємств, слід вказати, що за науковими рекомендаціями, на частку зернових у загальній площі посівів повинно припадати до 50%. Фактичне значення перевищує нормативне на 2,7–3,2%. Слід зазначити, що науково необґрунтованою є й частка соняшнику в посівах, за розробками науковців і практиків, яка має складати не більше 15%. Протягом досліджуваного періоду фактичний розмір цього показника був на 80% вищий, ніж вказаний вище рекомендований його рівень, а це призводить до швидкого виснаження ґрунтів, погіршення екологічного стану навколишнього середовища. Крім того, високі частки зернових і соняшнику не дозволяють застосовувати науково обґрунтовані сівозміни (оскільки належних попередників для вимогливих до них сільськогосподарських культур не вистачає) [14].

Отже, вузька спеціалізація сільськогосподарських товаровиробників, а іноді практично монокультура, посилює ризики як агробіологічного, так і економічного характеру. Порушення сівозмін призводить до виснаження ґрунту, розмноження шкідників, нестабільної урожайності та суттєвої залежності результатів господарювання від погодно-кліматичних умов конкретного року.

Висновки. За результатами проведених досліджень встановлено, що досягнення високих урожаїв зернових протягом останніх років відбувається за рахунок значного нарощування виробництва кукурудзи. Основними факторами, що сприяли цьому, є наукові досягнення селекціонерів щодо створення високоурожайних та ранньостиглих гібридів кукурудзи з високою вологовіддачею, що поряд із кліматичними змінами сприяли зростанню урожайності та розширенню ареалу її вирощування. Проведений розрахунок індексу горизонтальної диверсифікації зернової групи культур у сільськогосподарських підприємствах України дозволив встановити, що протягом досліджуваного періоду відбувається поглиблення спеціалізації вирощування окремих зернових культур, на які існує попит. Таким чином, більшість сільськогосподарських підприємств сформували оптимальний набір сільськогосподарських культур, що забезпечують прибутковість діяльності.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Материнська О. А. Виробництво та експорт зерна в Україні / О. А. Материнська // Економіка АПК. – 2013. – № 10. – С. 49–53.
2. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>

3. Голик С. І. Виробництво зернових культур в Україні як важлива складова розв'язання глобальної продовольчої проблеми / С. І. Голик // Облік і фінанси. – 2013. – № 3. – С. 118–124.
4. Шпичак О.М. Оптимізація ринку зерна України та її результативність // О.М. Шпичак, О.В. Боднар [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://memjournal.agrex.gov.ua/optimizatsiya-rinku-zerna-ukrayini-ta-yiyi>.
5. Карамушка О.М. Реалії ринку зернових колосових культур України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/7_NITSB_2014/Economics/12_162086.doc.htm
6. Савіцька С.І. Сучасний стан розвитку ринку ячменю / С.І. Савіцька // Збірник наукових праць ПДАТУ.– Кам'янець-Подільський, 2010. – Вип. 18. – С. 354–357.
7. Кириленко І.Г. Тенденції на світових регіональних ринках зерна та перспективи України / І. Г. Кириленко [та ін.] // Економіка АПК. – 2013. – № 2. – С. 33–42.
8. Пастарнак О. Перспективи ринку кукурудзи в Україні / О. Пастарнак // Агробізнес сьогодні. – 2012. – Квіт. (№ 7). – С. 16–18.
9. Лавринчук О. В. Перспективи розвитку ринку зерна України / О. В. Лавринчук // Облік і фінанси АПК. – 2011. – № 3. – С. 144–152.
10. Маслак О. Переваги – за кукурудзою : [ринку кукурудзи в Україні та в світі] / О. Маслак // Пропозиція. – 2013. – № 5. – С. 32–34.
11. Найбільші аграрні компанії України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://onlineagro.com.ua/publications/item>
12. Аналіз ринку зернових [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukrselko.com/uploads/media/UkrSelko_Grain_Market_Analysis_120918.pdf
13. Інвестиційна діяльність компанії «Нібулон»: будівництво флоту [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nibulon.com/news/budivnictvo-flotu-etapi-budivnictva.html>
14. Юркевич С.О. Агроекологічна оптимізація посівних площ і розміщення соняшнику в сівозмінах України / С.О. Юркевич, Н.П. Коваленко. – Одеса: ПП Огмрцян О.П., 2007. – 43 с.

REFERENCES

1. Materyns'ka O. A. Vyrobnictvo ta eksport zerna v Ukraini / O. A. Materyns'ka // Ekonomika APK. – 2013. – № 10. – S. 49–53.
2. Derzhavna sluzhby statystyky Ukrainy [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.ukrstat.gov.ua>
3. Golyk S. I. Vyrobnictvo zernovyh kul'tur v Ukraini jak vazhlyva skladova rozv'jazannja global'noi' prodovol'choi' problemy / S. I. Golyk // Oblik i finansy. – 2013. – № 3. – S. 118–124.
4. Shpychak O.M. Optyimizacija rynku zerna Ukrainy ta i'i' rezul'tatyvnist' // O.M. Shpychak, O.V. Bodnar [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://memjournal.agrex.gov.ua/optimizatsiya-rinku-zerna-ukrayini-ta-yiyi>
5. Karamushka O.M. Realii' rynku zernovyh kolosovyh kul'tur Ukrainy [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: http://www.rusnauka.com/7_NITSB_2014/Economics/12_162086.doc.htm
6. Savic'ka S.I. Suchasnyj stan rozvytku rynku jachmenju / S.I. Savic'ka // Zbirnyk naukovykh prac' PDATU.– Kam'janec'-Podil's'kij, 2010. – Vyp. 18. – S. 354 – 357.
7. Kyrylenko I.G. Tendencii' na svitovyh regional'nyh rynkah zerna ta perspektyvy Ukrainy / I. G. Kyrylenko [ta in.] // Ekonomika APK. – 2013. – № 2. – S. 33–42.
8. Pastarnak O. Perspektyvy rynku kukurudzy v Ukraini / O. Pastarnak // Agrobiznes s'ogodni. – 2012. – Kvit. (№ 7). – S. 16–18.
9. Lavrynychuk O. V. Perspektyvy rozvytku rynku zerna Ukrainy / O. V. Lavrynychuk // Oblik i finansy APK. – 2011. – № 3. – S. 144–152.
10. Maslak O. Perevagy – za kukurudzoju : [rynok kukurudzy v Ukraini ta v sviti] / O. Maslak // Propozycja. – 2013. – № 5. – S. 32–34.
11. Najbil'shi' agrarni kompanii' Ukrainy. [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu : <http://onlineagro.com.ua/publications/item>
12. Analiz rynku zernovyh [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: http://ukrselko.com/uploads/media/UkrSelko_Grain_Market_Analysis_120918.pdf
13. Investycijna dijalnist' kompanii' «Nibulon»: budivnictvo flotu [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.nibulon.com/news/budivnictvo-flotu-etapi-budivnictva.html>
14. Jurkevych Je.O. Agroekologichna optyimizacija posivnyh ploshh i rozmishennja sonjashnyka v sivozminah Ukrainy / Je.O. Jurkevych, N.P. Kovalenko. – Odesa: PP Ogmrcjan O.P., 2007. – 43 s.

Анализ структуры производства зерновых культур в сельскохозяйственных предприятиях Украины

К.В. Ткаченко

В статье рассмотрены современные тенденции производства зерновых культур в сельскохозяйственных предприятиях Украины. Исследованы основные аспекты формирования эффективного производства зерна в аграрном секторе. Проведено аналитическое исследование основных показателей производства зерновых культур в сельскохозяйственных предприятиях Украины. Установлено, что в последние годы происходит наращивание производства кукурузы в структуре зерновой продукции. Идентифицированы риски агробиологического и экономического характера для отечественных товаропроизводителей. Определено влияние диверсификации, специализации и концентрации на эффективность производства зерновых культур. Доказано, что на протяжении исследуемого периода происходит углубление специализации выращивания отдельных зерновых культур. Определены перспективные направления развития рынка зерновых культур с учетом агротехнических условий выращивания. Предложен механизм повышения эффективности производства зерна в сельскохозяйственных предприятиях.

Ключевые слова: производство зерновых культур, сельскохозяйственные предприятия, экономическая эффективность, диверсификация, концентрация, аграрный сектор.

Надійшла 27.10.2014 р.